

EGYETEMI DOKTORI (PhD) ÉRTEKEZÉS TÉZISEI

**HEIDEGGER KANT-INTERPRETÁCIÓJÁNAK ALAPKÉRDÉSEI AZ EMBERI
EGZISZTENCIA FUNDAMENTÁLONTOLÓGIAI ANALÍZISE TÜKRÉBEN**

TÓTH GÁBOR

Témavezetők:

Prof. Dr. Csejtei Dezső, egyetemi tanár

Prof. Dr. Gyenge Zoltán, egyetemi tanár

SZEGEDI TUDOMÁNYEGYETEM

Málnási Bartók György Filozófia Doktori Iskola

Metafizika és metafizika-kritika alprogram

Szeged, 2013

I. A dolgozat célkitűzései, a téma körülhatárolása

A disszertáció általános tematikus célját a Martin Heidegger által kidolgozott Kant-interpretáció alapkérdéseinek átfogó elemzése alkotja az emberi egzisztencia fundamentálonológiai analízise tükrében. A vizsgálódások vezérfonalát és tematikus háttérét Heidegger *Kant és a metafizika problémája* című műve jelenti, amely a német gondolkodó Kantra vonatkozó reflexióinak átfogó szintézisét adja. A heideggeri Kant-értelmezés fontos mozzanatai lelhetők fel ezen kívül a *Lét és idő* meghatározott paragrafusában, valamint *A fenomenológia alapproblémái* címmel megjelent előadássorozat szövegeiben. Az értekezés az emberi létmód sajátos szerkezetére fókuszál, melynek filozófiai alapját a *Lét és idő* című mű alaptézisei szolgáltatják. Ennek megfelelően az emberi egzisztencia lényegét tekintve az időbeliség transzcendentális horizontjába állított, véges lényként tematizálódik, melynek filozófiai rendeltetését a saját ontológiai struktúrájához való hermeneutikai viszonyulása jelöli ki. Heidegger fő törekvése a „Kant-könyv” egyes fejezeteiben azon alapvető cél megvalósítására irányul, hogy a Kant által *A tiszta ész kritikája* első kiadásának fogalmi rendszerében értelmezett szubjektum szubjektivitását egy egységes ontológiai alpra helyezve interpretálja. Fontos kiemelni, hogy a Kritika második kiadását Heidegger az eredeti pozíciótól való jelentős visszalépésnek tekinti, ahol az értelem *a priori*, az idő feltételeitől független szerkezete javára átértelmeződik az emberi megismerés lényege. Kant valójában visszariad a saját maga által megvetett alaptól, vagyis attól, hogy az ember metafizikai lényegét jelentő végességet (fundamentál)ontológiai elvvé emelje. Ennek kivitelezése az időbeliség eksztatikus szerkezete által konstituált emberi létmód (*Dasein*) létszerkezetére alapozva történik. Heidegger ezzel egyben arra is kísérletet tesz, hogy Kant transzcendentálfilozófiai rendszerének pontos helyet jelöljön ki az ontológiatörténet egészére irányuló destrukció programjában. Ennek alapján az eredeti transzcendentális kérdésfeltevés módszertani és elméleti irányultsága valamint intenciója gyökeresen megváltozik: nem a szubjektum tárgyakra vonatkozó megismerő tevékenységét biztosító *a priori* feltételekre irányul, hanem az emberi létmód általános ontológiai felépítését, melyet az időbeliség fog egységbe. Az ily módon feltáruló összefüggések illetve diszkurzív következtetések az „emberi végesség ontológiai alapvetése”ként értelmeződnek. A heideggeri intenció radikalitását jól mutatja, hogy Kant-interpretációja kimunkálása során lényegi összeütközésbe kerül a kortárs neo-kantianizmus, mindenekelőtt Ernst Cassirer nézeteivel. A két eltérő gondolkodói attitűd

„összecsapásának” elemzése egy önálló fejezet tárgyát képezi. A disszertáció egészét egységbe szervező vezérgondolat lényege egyetlen kérdésben ragadható meg: Mi az ember? Ez egyben Kant gondolkodásának tulajdonképpeni filozófiai tétjét is tükrözi. Az egyes fejezetekben véghezvitt vizsgálódások végeredményben mind arra irányulnak, hogy értelmezhetővé tegyék és megragadják az ember mint metafizikai lény létmódjának legfontosabb mozzanatait egy olyan filozófiai antropológia kidolgozása érdekében, amely valamennyi egyéb, az emberi lényegre irányuló vizsgálódás előzetes alapját képezheti. Az ennek megvalósítását célzó erőfeszítések jelenítik meg az ember tulajdonképpeni filozófiai lényegfogalmának eszméjét. A dolgozat e rendkívül szerteágazó problémahalmaz legfontosabb csomópontjainak, gondolatmeneteinek, következtetéseinek és eredményeinek átfogó elemzésén keresztül kísérli meg a fenti kérdés megválaszolását. Az értekezés hat elkülönülő tematikus fejezetből áll, melyek tükrözik a vizsgálódások éppen aktuális témáját és az ahhoz elsődlegesen kapcsolódó kérdéseket illetve problémákat.

II. Az egyes fejezetek legfontosabb következtetései és eredményei

Az értekezés első és második tematikus fejezetének tárgya a Kant által *A tiszta ész kritikája* Transzcendentális Esztétika fejezetében a megismerő szubjektum *a priori* szemléleti formájaként tematizált idő-koncepció fundamentálonológiai értelmezésében központi szerepet játszó mozzanatok elemző vizsgálata. Ennek keretei között elsődlegesen a végesség, az időbeliség, a transzcendencia és a sematizmus fogalmaira vonatkozó heideggeri reflexiók analízise történik meg az ember filozófiai lényegfogalmára tekintettel, melynek központi elemét a végesség jelenti. Az idő ontológiai funkciójának feltárásához nélkülözhetetlen a transzcendentális képzelőerő tevékenységének adekvát megragadása, hiszen az időbeliség eredendő alapjaként e fakultás felelős a megismerés kanti modelljének két eredendő „alappillére”, az érzékiség és az értelem összekapcsolásáért. A transzcendentális képzelőerő Heidegger értelmezésében ugyanis eredendő kapcsolatba kerül az idővel, az emberi megismerés egyetemes formai feltételével. Az idő a tárgyakhoz való minden lehetséges viszonyulás- és értelmezésmód transzcendentális hordozójának szerepét játssza, ezen keresztül pedig egységes egésszé szervezi a tapasztalatot. E szféra a szubjektum számára

hozzáférhető tárgyak összességének rendszerszerű összefüggését jelenti, melynek meghatározására Heidegger a *transzcendencia* terminusát alkalmazza. Arra alapozva, hogy az idő Kant elméletében minden lehetséges tapasztalati megjelenítés transzcendentális alapjaként funkcionál, Heidegger azt a következtetést vonja le, hogy az „emberi végesség ontológiájának” keretei között az idő szükségszerűen a *transzcendencia* transzcendentális horizontjaként tematizálódik. Az idő általános keretei között megjelenített tárgyak *tárgyiságát* (objektivitását) a tiszta értelmi fogalmak és az empirikus szemlélet tárgyainak egymáshoz rendelődése, szintézise biztosítja. A transzcendencia szerkezete tehát abban az esetben formálódhat meg, ha a megismerő-tevékenység e két eltérő eredetű eleme egymáshoz rendelődik. Ebből adódóan felmerül annak kérdése, hogy mi teszi lehetővé ezen eltérő természetű komponensek összekapcsolódását. Heidegger számára a transzcendentális sematizmus tana, a sémák alapvető funkciója szolgáltatja a közvetítés alapját a megismerés teljességgel eltérő gyökerű két forrása (érzékiesség és értelem) között. A transzcendencia egységes szerkezetének „megképzése” tehát egyedül a sematizmus révén lehetséges. Amiatt, hogy a transzcendencia konstitutív elvét az idő képezi, a sémáknak *a priori* értelemben az időhöz kell kapcsolódniuk. Ennek eredménye abban mutatkozik meg, hogy Kant elméletében a sémák transzcendentális időmeghatározásokként értelmeződnek, vagyis olyan elemekként, melyek a tapasztalat egységét teremtik meg. Heidegger a fenti összefüggésekre támaszkodva azt a következtetést vonja le, hogy Kant elméletében az időbeliség, illetve a végesség az ember létének (a vizsgált heideggeri szövegek mindegyikében a *Dasein* létszerkezete) alapvető és eredendő határozománya. A megismerés minden egyes aktusa ezen ontológiai horizont fényében érthető meg. Heidegger erre akkor mutat rá legnagyobb nyomatékkal, amikor az emberi megismerés *a priori* szerkezetének Kant által felvázolt hármas tagolódását (apprehenzió, reprodukció, rekogníció) párhuzamba állítja a létben *Gond*-ként felfogott jelenvalólét (*Dasein*) egzisztenciájának konstitutív mozzanataival (egzisztencialitás, fakticitás, hanyatlás). A *Kant és a metafizika problémája* és *A fenomenológia alapproblémái* című művek egyes passzusai releváns értelemben igazolják, hogy az emberi végesség heideggeri koncepciójának előzetes formája Kant transzcendentálfilozófiáján belül is megjelenik és hozzáférhetővé válik. Ennek közvetlen bizonyítéka Heidegger tézise, miszerint az emberi megismerés végességének lényege a receptivitásra való szükségszerű ráutaltságában rejlik. Eszerint a szubjektum kizárólag azon tárgyakkal összefüggésben szerezhet releváns ismereteket, amelyek az érzéki tapasztalat közvetítésével az idő formai feltételeinek megfelelően jelennek meg. A szemlélet receptivitása ennél fogva az emberi létmód eredendő végességéről tanúskodik. A második fejezet legvégén a Heidegger és

Cassirer között lezajlott filozófiai vita fő kérdéseinek áttekintésére kerül sor. A neokantianizmus és a fenomenológiai alapokra helyezett fundamentálonológiai megközelítés „összecsapása” a XX. századi filozófiatörténet egyik legnagyobb hatású fejleményeként tartható számon, egyben jól tükrözi a heideggeri eljárás radikalitását is. Cassirer az eredeti kanti tanokhoz való visszatérést tartja elsődlegesnek, elutasítva a transzcendentális módszer ontológiai alapvetésként történő interpretációját. Ebből eredően amellet foglal állást, hogy az ember filozófiai lényege eszes lény-mivoltából fakad az észeszméknek a feltétlen totalitás (a szabadságeszme elsődleges forrása) tételezésében megnyilvánuló intelligibilis követelő ereje révén. Cassirer szerint emiatt az ember lényegi határozománya a végtelenség, szemben Heidegger álláspontjával, aki az emberi létmód origójaként a végességet jelöli meg.

A harmadik fejezet témája a kanti „jelenség” és a heideggeri „fenomén” terminusok jelentésbeli és funkcionális különbsége. Ennek megértése és megragadása révén azok az eltérések is rögzíthetők, melyek elhatárolják egymástól Kant és Heidegger gondolatrendszereit. Továbbá arra is rámutat, hogy Heidegger Kant-interpretációjának egyes helyein miért amellet foglal határozottan állást, hogy Kant filozófiai vállalkozása végső soron nem tudott megfelelni az egzisztenciális analitika által támasztott követelményeknek. A fejezet részletes vizsgálatnak veti alá a „fenomén” fenomenológiai fogalmát a *Lét és idő* 7. paragrafusára támaszkodva. Eszerint a husserli jelentsben vett fenomén szükségszerűen egy dolog önmagán való megmutatkozására, lényege szerinti feltárulására utal. Ez esetben tehát a megismerendő létező egyetlen aspektusa sem marad rejtve, autentikus ontológiai struktúrája a maga magánvalóságában tárul fel. Ezzel szemben a jelenség kanti fogalma mindenkor magában rejt a tárgy megjelenő és rejtve maradó aspektusainak dichotómiáját. A közvetlenül hozzáférhető tartalmak ugyanis egy, az emberi megismerés eszközeivel soha- fel-nem tárható szférát implikálnak, ami *Ding an Sich*-ként az ismeretlen X szerepét tölti be a megismerés folyamatában. Az ontológiai differencia (az ontologikus és az ontikus; a lét és a létező alapvető különbsége) értelmében ugyanis Kant számára kizárólag az ontikus oldal válhat hozzáférhetővé, az ontológiai horizont elzárva marad előle. Ennek fényében érthető meg Heidegger azon kijelentése is, miszerint minden törekvése és pozitív eredménye dacára Kant bölcsellete a nyugati metafizika történetét uraló létfelejtés foglya marad.

A negyedik tematikus egység tárgya egy exkurzus, melyben Kant ismert tézisének („A lét_nyilvánvalóan nem reális predikátum”) analízisére kerül sor a fundamentálonológia kiindulópontjával összhangban. Ily módon újabb megvilágításba kerül az a rendkívül fontos heideggeri nézet, hogy Kant gondolkodása alapvetően miért bizonyult elégtelennek ahhoz, hogy pozitív módon tárja fel az emberi létmód alapstruktúráját.

Az ötödik fejezetben a kanti Én-fogalom heideggeri interpretációjának átfogó elemzésére kerül sor, továbbra is a létfelejtés és az ontológiatörténeti destrukció vezérfonalán haladva. Heidegger e kérdéskört elsősorban *A fenomenológia alapproblémáiban*, valamint a *Lét és időben* vizsgálja, ahol az egzisztencia autentikus és inautentikus létmódjainak megkülönböztetésével párhuzamosan válik hangsúlyossá. Az Én Kant által felvázolt struktúrája (a szubjektum szubjektivitásának ontológiai alapszerkezete) Heidegger szerint azért igényel megkülönböztetett figyelmet, mert rajta keresztül értelmezhető és vizsgálható az ontológiatörténeti hagyomány egy kitüntetett mozzanata: a morális szubjektum létszerkezetének rögzítése eredményeként Kant a lehető legközelebb jutott az egzisztencia létmódját teljes mértékben és adekvát módon feltáró egzisztenciál-ontológiai attitűdhöz. A végső lépést azonban nem sikerült megtennie, emiatt az emberi lét végső ontológiai horizontja elzárva maradt előle. Heidegger a kanti Én-konceptió tárgyalásakor annak három lényegi mozzanatát különíti el: *personalitas transcendentalis*, *personalitas psychologica*, *personalitas moralis*. Elemzéseiben a *personalitas moralis* játszik elsődleges szerepet, mivel ez képviseli a transzcendentális szubjektivitás legmagasabb szintjét, a tiszta (*a priori* elveken alapuló) moralitás szféráját. Ennek tételezése révén ugyanis Kant túllép a tradicionális ontológiai megközelítéseket uraló felfogáson, miszerint a szubjektumot metafizikai státuszát és rendeltetését tekintve alapvetően *szubsztanciaként*, vagyis rögzített, statikus létszerkezettel bíró dologként kell felfogni. Ennek helyébe a szubjektumnak saját öntörvényadásán alapuló létmódját állítja, amely a természeti szükségszerűségektől való teljes függetlenségében határozza meg önmagát. Heidegger úgy véli, hogy Kant a *personalitas moralis* explikációja révén képes volt meghaladni a puszta természeti létezés kereteit (az erkölcsi lényként értelmezett individuum egyaránt részét képezi a moralitás intelligibilis, „érzéken-túli” birodalmának is), a „dolog-ontológia” bűvköréből azonban annak ellenére sem tudott kitörni, hogy élesen elhatárolta egymástól a természetre és az emberi személyiségre vonatkozó ontológiai állásfoglalásokat (a természet metafizikáját és az erkölcsök metafizikáját). Ennek legfőbb okát abban látja, hogy Kant reflexív attitűdje nélkülözi az általában vett lét értelmére

irányuló kérdést, amely a königsbergi gondolkodó esetében is szükségszerűen implikálná az ember specifikus létmódjának ontológiai tisztázását.

A hatodik fejezetben egy kitekintésre kerül sor a disszertáció szorosán vett tematikus területén kívülre. Ennek keretei között a heideggeri filozófia José Ortega y Gasset Kant-interpretációjára gyakorolt közvetlen hatásának elemzésére hajtjuk végre. A XX. század legnagyobb hatású spanyol filozófusa két rövid terjedelmű szövegben reflektál a transzcendentálfilozófia elméleti és módszertani kérdéseire. A téma különlegességét és érdekességét elsősorban az adja, hogy noha Ortega egyetlen explicit hivatkozást sem tesz Heidegger Kant-interpretációjára, a német filozófus szellemi befolyása mindvégig közvetlenül és nagymértékben nyilvánul meg írásaiban. A legfontosabb probléma –éppen az imént említett körülmény miatt– az ember filozófiai státuszát érinti. Ortega szerint a kanti emberkép a megfelelő kiindulópontok ellenére egyoldalú: pusztán az emberi lény teoretikus aspektusaira fókuszál, figyelmen kívül hagyja annak gyakorlati természetű vonatkozásait és viszonyait. E tényt a következő kijelentéssel igazolja: Kant az individuumot a megismerő szubjektum börtönébe zárja, és pusztán arra törekszik, hogy biztosítsa a tudat kilépését önmagából annak érdekében, hogy az kapcsolatba léphessen a megismerés tárgyaival. Ortega szerint azonban ezúton nem lehetséges megfelelően megalapozni az ember és az őt körülvevő világ (létezők, tárgyak rendeltetésszerű összessége) közötti kapcsolatot. Ez egyedül akkor sikerülhet, ha a filozófia az emberi lény eredendő világra-nyitottságát teszi meg alapjául, és így viszonyul a tárgyak megismerésének problémájához. Ez kizárólag az eleven élet közegében lehetséges, amely lehetővé teszi a szubjektum és a tárgyak folytonos és dinamikus interakcióját. Ennek megvalósítása érdekében elengedhetetlen, hogy a „tisza ész kritikája” koncepcióját a „vitális ész kritikája” váltsa fel. Heidegger és Ortega interpretatív törekvései révén Kant eredendően spekulatív intenciójú filozófiai rendszere jelentős átalakuláson megy keresztül, és a fundamentálonológia valamint az életfilozófia jelentésrétegeivel gazdagodik.

Milyen következtetések vonhatók le mindezen eredményekből az ember ontológiai státuszára nézve? A dolgozat egyes fejezetei által elért részeredmények álláspontunk szerint egyetlen, egységes végkövetkeztetés irányába mutatnak: Az ember a létezők összességének egyetlen olyan kitüntetett tagja, melynek ontológiai státusza nem végérvényesen meghatározott, mintegy állandó bizonytalanságban lebeg. A folytonos önmeghatározás ebből fakadó követelménye, saját léte alapjának szüntelen kérdéssé tétele a legfőbb tanúbizonyossága az emberi egzisztencia eredendő végességének.

